

ARAM HACIATURIAN – SUFLET ARMEAN ÎN CREAȚIA UNUI COMPOZITOR SOVIETIC

Drd. ÁGOTA BODURIAN

Universitatea „Transilvania” Brașov, Facultatea de Muzică

Ágota BODURIAN este absolventa Academiei Naționale de Muzică „Gheorghe Dima” din Cluj-Napoca (2001), secția pedagogie muzicală / vioară. A absolvit studiile masterale la aceeași instituție, la specializarea Sinteze muzicologice (2003). În prezent, este doctorand al Universității „Transilvania” din Brașov, Facultatea de Muzică. De 20 de ani este profesor la Liceul de Arte „Dr. Palló Imre” din Odorheiu Secuiesc, iar din anul 2008 este angajată pe funcția de secretar artistic al Filarmonicii din orașul său natal. A colaborat la editarea mai multor cărți referitoare la cultura armeană din Transilvania și este autoare a numeroase articole despre cultura și muzica armeană, apărute în revistele de specialitate din domeniu.

REZUMAT

Lucrarea de față își propune prezentarea vieții și a creației renumitului compozitor de naționalitate armeană – dar amintit deseori și drept un compozitor sovietic – Aram Haciaturian (1903-1978). Pornind de la această dualitate, de la acest paralelism interesant, articolul cercetează în parte – pe lângă viața și creația compozitorului – motivele istorice și problematica acestei „duble identități”, dar și prezența elementelor naționale armenice în creația lui Aram Haciaturian. Ca să putem înțelege această dilemă, și întreaga creație a compozitorului, trebuie să fim conștienți de faptul că de la începutul secolului XX, mai precis din anul 1920, când armata rusă a ocupat teritoriul Armeniei și țara a devenit stat membru al Uniunii Sovietice, cultura armeană a fost profund influențată de politica culturală a acesteia. Articolul tratează, deci, viața compozitorului, cariera sa muzicală, precum și contextul istoric al perioadei în cauză, analizând în același timp felul în care creația lui Aram Haciaturian este percepută de istoria muzicii, iar compozitorul, ca personalitate remarcabilă, considerat fiind compozitor armean și sovietic, european și oriental în același timp.

Cuvinte cheie: *muzică, armean, sovietic, identitate națională, Aram Haciaturian*

Introducere

Figura compozitorului Aram Haciaturian apare în concepția muzicologică europeană și astăzi ca fiind o personalitate cu dublă identitate și oarecum controversată, iar lucrările sale sunt concepute și interpretate în lumina acestui fapt.

Hacıaturian – și întreaga sa creație – poate fi privit, deci, în mai multe feluri: centrându-ne pe naționalitatea lui, ca armean; în calitate de compozitor oriental, caucazian, ce și-a căutat inspirația în diferitele culturi estice; sau – având în vedere educația sa muzicală la Moscova, unde a și trăit majoritatea vieții sale – drept compozitor sovietic (rus).

„Pentru armeni, el este un simbol al caracterului european al națiunii armenice și al apartenenței europene a acesteia din punct de vedere cultural. În receptarea sa, imaginea de sine a armenilor poate fi interpretată în două moduri: fie în termeni exotici, cu accent pe originalitatea lor națională, sau ca o simplificare și adaptare a individualității lor la așteptările presupuse ale audienței (occidentale).”¹ [trad. n.]

Contextul socio-istoric al vieții și creației lui Hacıaturian poate fi înțeles doar prin cunoașterea temeinică a relațiilor politice și culturale dintre Armenia și Rusia în perioada celor două regimuri politice definitorii – Imperiul Rus Țarist și mai ales Uniunea Sovietică. Ca o consecință a perioadei îndelungate, petrecută sub ocupație rusă/sovietică, în Armenia, în domeniul muzicii (dar și al artelor în general) s-a format o gândire bazată pe îmbinarea elementelor occidentale, orientale și armenice. În acest context, *muzica occidentală* înseamnă cultura muzicală bazată pe romantismul național european al secolului al XIX-lea, care aparține în primul rând repertoriului academic, profesionist. Sintagma *muzică armeană* se referă la muzica tradițională autentică armeană, iar caracterul armean rezultă din introducerea și stilizarea elementelor muzicii populare în cadrul muzicii culte – ca și în cazul școlilor naționale ale secolului al XIX-lea. *Muzica orientală* se referă la acea muzică, care include elemente tipic orientale și, de asemenea, se referă și la creația compozitorilor armeni, care au absorbit această abordare ca orientală a muzicii lor. Această sinteză a elementului local și global în cultura muzicală sovietică a compozitorilor caucazieni oglindește într-un tot natura eterogenă a muzicii secolelor XIX-XX, generată de colonizare.

1. Viața și creația compozitorului

Aram² Hacıaturian a fost o personalitate cu adevărat marcantă a vieții muzicale armenice, ale cărui compoziții fac parte astăzi din șirul „clasicilor” muzicii secolului al XX-lea. Numele său este cunoscut și recunoscut în întreaga lume, iar compozițiile sale sunt interpretate pe cele mai renumite scene de teatru și săli de concert. A fost – după Komitas – cel mai celebru compozitor de naționalitate

¹ Brigitta Davidjants, „National Identity Construction in Music: A Case Study of Aram Khachaturian”, în *Res Musica* nr. 9, 2017, p. 7, https://resmusica.ee/wp-content/uploads/2017/11/rm9_2017_7-18_Davidjants.pdf (vizualizat la data de 11.03.2020).

² „Aram” în armeană înseamnă „milostiv”.

armeană, ale cărui compoziții sunt caracterizate printr-o ritmică efervescentă, înlănțuiri armonice specifice, o melodică infiltrată cu motive folclorice armenice și un colorit sugestiv al imaginilor.

Haciaturian s-a născut la data de 6 iunie 1903 în orașul Tiflis din Georgia, într-o familie săracă, dar iubitoare de muzică, și încă din anii copilăriei a fost fascinat de melodiile populare armenice. Povestise despre impresiile din copilărie astfel: „Vechiul Tiflis este un oraș al sunetelor, un oraș al muzicii. A fost nevoie doar de o plimbare de-a lungul străzilor departe de centru, pentru a mă cufunda în atmosfera muzicală creată de sursele cele mai variate...”³.

La începutul secolului al XX-lea, Tiflis a fost un adevărat centru cultural al armenilor, unde diferitele straturi ale culturii armenice – muzica populară veche, arta așughilor⁴ și arta vestică – conviețuiau. Haciaturian își amintea că a auzit cântecele așughilor și sazandarilor⁵ pe străzile din Tiflis, și, mai mult de atât, a menționat de mai multe ori faptul că a absorbit această muzică în sine de mic copil. Referitor la contactul său cu muzica autentică armeană există și alte istorisiri – cum o asculta pe mama sa cântând și cum și-a găsit inspirația în aceste amintiri muzicale mai târziu, în calitate de compozitor. Haciaturian mărturisea că își amintea multe melodii cântate acasă de către părinții săi, dar mai târziu le-a uitat parțial: „Știu primele cuvinte sau chiar niște motive [...], îmi pot aminti în jur de 20 de cântece”⁶.

La vârsta de 10 ani, și-a început studiile la Colegiul de Comerț (1913-1921). Din această perioadă, a început să studieze deja și muzica: deși nu a cunoscut încă notele muzicale, a învățat să cânte la tubă și la pian. La vârsta de 15 ani, vizitează teatrul pentru prima oară și rămâne impresionat de tot ceea ce aude acolo, hotărându-se să devină muzician.

La vârsta de 18 ani, în anul 1921, s-a stabilit la Moscova, unde și-a petrecut, apoi, partea cea mai însemnată a vieții, până la data decesului său din 1 mai 1978. Inițial, pleca în vizită la fratele său, dar a rămas în capitală, urmând cursurile Facultății de Matematică-Fizică și începând studiul violoncelului și compoziției la Institutul Muzical de Stat „Gnesin” (1922-1929), unde unul dintre profesorii săi era compozitorul Reinhold Glière. În 1929, a fost admis la Conservatorul din Moscova, unde a studiat violoncelul, pianul și compoziția până în anul 1934, cu profesorul renumit de compoziție Nikolai Miaskovski. Conform surselor istorice, dezvoltarea profesională a lui Haciaturian a fost aproape miraculoasă. Într-o perioadă foarte scurtă, a devenit unul dintre cei mai buni studenți ai facultății.

³ *Art World Club Magazine Online*. Aram Xachaturyan, nr. 41, iunie 2020, ed. The „Community Culture Foundation” Non-Profit Organization, https://issuu.com/volisarings/docs/arts_world_club_41.pub, p. 2 (vizualizat la data de 10.03.2020).

⁴ Trubaduri armeni. În Armenia, așughii sunt cunoscuți din secolul al XVI-lea, ca succesorii artei gusanilor medievali.

⁵ Instrumentiști din Anatolia, Caucaz sau Iran, care cântau pe instrumente populare.

⁶ Brigitta Davidjants, *op. cit.*, p. 11.

În primul an de studiu, a avut loc debutul său componistic, cu lucrarea intitulată *Poem pentru pian*, urmată de piesele intitulate *Joc și Cântec-poem* (1932) pentru vioară și pian. *Simfonia nr. 1*, compoziție care datează din 1934, a fost lucrarea sa de diplomă. Aceasta din urmă a fost prezentată la Sala Conservatorului din Moscova, sub bagheta lui E. Senkara. Prin acest opus, Hacıaturian și-a finalizat o perioadă productivă de studiu și, în același timp, a început o nouă perioadă de viață și de muncă creatoare, drept un compozitor intrat în stadiu de maturitate. Publicul, presa, colegii și prietenii au remarcat valoarea artistică ridicată a noii compoziții, originalitatea și importanța conținutului său, bogăția melodiilor, generozitatea culorilor armonice și a orchestrei și, în special, coloritul național caracteristic. Toate aceste compoziții de început prevestesc deja trăsăturile caracteristice ale stilului său componistic: caracterul improvizator, diversitatea tehnicilor de variație, utilizarea efectelor timbrale răspândite pe scară largă în muzica instrumentală orientală, celebrele „secunde ale lui Hacıaturian”, *ostinato*-ul ritmic etc. Referitor la acestea, Hacıaturian remarcă: „Aceste secunde provin din sonoritatea instrumentelor populare pe care le-am auzit în copilărie: sazandartar, gamancha și tambur. Predilecția mea pentru punctul de orgă provine din muzica estică”⁷.

În 1932, a fost compusă *Suita pentru pian*. Prima parte, *Toccata*, a fost larg recunoscută și inclusă în repertoriul multor pianiști. Creată de Hacıaturian în tinerețe, *Toccata* și-a păstrat caracterul fascinant până acum. Rodion Șcedrin a scris: „Au trecut mulți ani de la apariția acestei piese dinamice minunate, dar chiar și acum, interpretarea sa provoacă entuziasmul publicului”⁸.

În 1933, Serghei Prokofiev a făcut o vizită la clasa de compoziție a lui Miaskovski. Întâlnirea cu acest compozitor genial l-a impresionat pe tânărul muzician. La rândul său, Prokofiev a fost profund impresionat de compozițiile lui Hacıaturian, luându-le cu el la Paris, unde au fost interpretate în scurt timp.

În 1933, Hacıaturian prezenta o nouă compoziție intitulată *Suita de dans* pentru orchestră simfonică. Compozitorul Dmitri Kabalevski scria astfel despre noua capodoperă: „Prima interpretare a acestei compoziții, care a emis lumină, bucurie de viață și putere spirituală, a constituit un mare succes pentru tânărul compozitor, încă student, și l-a clasat imediat între primii compozitori sovietici”⁹.

Printre primele sale creații se numără și baletul *Fericirea*, *Concertul pentru vioară* și muzica la drama *Bal mascat*. *Concertul pentru pian și orchestră*, compus în 1936, a avut, de asemenea, mare succes și i-a adus renume în lumea muzicală mondială.

În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, compune un șir de cântece patriotice și marșuri pentru fanfară, cunoscutul balet *Gayane* (prezentat în 1942),

⁷ *Idem*, p. 16.

⁸ Autor nesemnănat, „Aram Khachaturian. Life and Creative Work”, Virtual Museum of Aram Khachaturian, <http://www.khachaturian.am/eng/biography.htm> (vizualizat la data de 09.03.2020).

⁹ *Ibidem*.

precum și *Simfonia nr. 2*, numită și *Simfonia cu clopot*, în care sunt sugerate suferințele poporului în anii de război.

Partitura baletului *Gayane* pe libretul lui Konstantin Derjavin a fost finalizată în 1942. În această compoziție, Hacıaturian a sintetizat cu succes tradițiile baletului clasic cu muzica folclorică armeană. De atunci, *Gayane* face parte din repertoriul teatrelor armene și internaționale, iar cele trei suite simfonice compuse de Hacıaturian din muzica baletului au câștigat, de asemenea, renume internațional.

În 1944, Hacıaturian a compus *imnul național* al Armeniei. Un an mai târziu, războiul s-a încheiat și în curând a apărut a treia simfonie „victorioasă”. Într-adevăr, a treia simfonie poate fi considerată ca fiind o odă, un adevărat imn al învingătorilor.

În vara anului 1946, termină partitura *Concertului pentru violoncel*, care a fost interpretat cu mare succes la Moscova de Sviatoslav Knușevitski. În același timp, a compus – pentru prima oară pe parcursul carierei sale – un ciclu vocal pe versuri ale poezilor armeni.

În anii 1950-1960, începuse cariera sa de dirijor, iar din 1950, a fost angajat ca profesor la Conservatorul din Moscova. A concertat permanent în Rusia și peste hotare (a cântat la sălile de concert din Odesa, Kiev, Erevan, Riga, Baku, Tallin, dar și în Italia, Anglia, Finlanda, Franța, Grecia, Germania, România, Bulgaria, Polonia, SUA, Australia).

Din anul 1954 datează celebrul său balet cu caracter eroic și tragic, *Spartacus* (prezentat în 1956 la Leningrad), iar în 1960 compune patru suite orchestrale, în care sunt incluse unele numere din balet. În anii 1960-1970, a lucrat la cele trei sonate și trei concerte-rapsodii: pentru vioară și orchestră, pentru violoncel și orchestră și pentru pian și orchestră.

Hacıaturian a murit în anul 1978, la Moscova, la vârsta de 75 de ani. El a fost înmormântat la Panteonul Komitas din Erevan, alături de Komitas și alți artiști armeni de renume internațional. Din 2003, un concurs internațional pentru tineri instrumentiști îi poartă numele, iar amintirea sa este păstrată prin Muzeul Hacıaturian și prin statuia sa, aflată în fața Operei din Erevan.

Precum reiese din cele relatate anterior, Hacıaturian a compus numeroase balete, lucrări simfonice, concerte pentru pian, vioară, violoncel, lucrări camerale, sonate, cântece, romanțe, piese corale, muzică pentru teatru și film. Baletele *Spartacus* și *Gayane* sunt creațiile lui de cea mai mare amploare și, în același timp, cele mai cunoscute. *Dansul săbiilor* din actul final al baletului *Gayane*, fiind de o popularitate deosebită, este prezentat adesea ca o creație de sine stătătoare.

Operele lui au marcat o direcție către un stil nou, către descoperiri și înnoiri cu caracter deosebit, cu toate că întreaga lui activitate creatoare, cât și formarea propriului stil, au evoluat sub controlul permanent al regimului comunist. Prin intermediul creațiilor sale, i-a încurajat pe tinerii compozitori să experimenteze cu îndrăzneală noile influențe și să-și găsească vocea proprie.

Tehnica componistică instrumentală, orchestrală colorată a lui Hacıaturian

a fost admirată atât de Șostakovici, cât și de alți compozitori recunoscuți ai vremii, iar prospețimea și vitalitatea muzicii lui, care dăinuie până în zilele noastre, constituie o valoare cu caracter exemplar și pentru compozitorii moderni. Astfel, a exercitat o influență deosebită asupra tuturor direcțiilor tradiției muzicii armenie culte. Legătura lui strânsă cu muzica populară armeană și cu tradițiile muzicale rusești din secolul al XIX-lea conferă operei sale o notă aparte și îi definește profund compozițiile. Caracteristica cea mai importantă a creației sale constă în faptul că în compozițiile sale se regăsesc culorile înflăcărâte, armonia bogată și ritmica efervescentă ale muzicii populare armenie și ale altor popoare învecinate.

Haciaturian, personalitate iconică a vremii sale, a constituit un exemplu demn de urmat pentru o serie de compozitori armeni, cum ar fi Alexander Arutiunian, Arno Babajanian, Tigran Mansurian, Edgar Hovannisian, Edward Manukian, Loris Tieknavorian.

2. Istoria poporului armean (secolele XIX-XX) și efectele acesteia asupra dezvoltării vieții muzicale armenie

Armenia este o țară creștină (în fapt, prima țară creștină din întreaga lume), dar care se află într-o regiune locuită predominant de musulmani. De-a lungul secolelor – și mai ales în timpul Imperiului Otoman – populația creștină armeană a trecut prin mai multe încercări grele, suferințele lor culminând cu genocidul din anul 1915, tragedia imensă care are până astăzi cea mai mare influență asupra conștiinței de sine, asupra identității armenie și care și-a pus amprenta asupra vieții tuturor armenilor din lume. Din cauza Genocidului, o mare parte a populației supraviețuitoare a emigrat în toate colțurile lumii, iar cei ce au rămas în țara-mamă suferă și în prezent în urma gravelor probleme interetnice.

Astfel, pe de o parte din cauza creștinismului, pe de altă parte neuitând genocidul din 1915, armenii se opun ideii că Armenia face parte din Orientul Mijlociu. Cultura armeană tinde să se poziționeze mai mult în sfera culturală europeană, accentuând elementele occidentale în domeniul artelor și al muzicii, ca parte importantă a acestora. Conform acestei concepții, elita culturală armeană susține apartenența europeană a muzicii culte armenie, indiferent de numeroasele elemente muzicale orientale caracteristice tradiției muzicale armenie¹⁰.

Pentru înțelegerea în profunzime a acestui conflict interior, trebuie conturată, urmărită și înțeleasă în profunzime istoria frământată, soarta poporului armean.

În secolul al XIX-lea, în timp ce Armenia de Vest a rămas parte a Imperiul Otoman (căruiua îi aparținea din secolul al XV-lea), Armenia de Est a devenit parte a Imperiului Rus. Astfel, timp de aproape 100 de ani, din 1828 până în 1917, înainte de

¹⁰ Brigitta Davidjants, *op. cit.*, p. 8.

Lucrări de muzicologie, XXXV/2, 2020

lovitura bolșevică din 1920, actuala Republică Armeană a făcut parte din Imperiul Rus.

Mai mult decât atât, cultura Armeniei de Est nu s-a mărginit la teritoriul actualei Armenii, ci s-a dezvoltat, de asemenea, în marile centre urbane ale regiunii Caucazului, locuite de comunități armenice semnificative, precum Tiflis și Baku. Cel mai important centru cultural dintre acestea a fost orașul Tiflis (Georgia), caracterizat printr-o multiethnicitate deosebită, colorată, a cărei populație includea un număr însemnat de armeni. Este demn de menționat, de asemenea, că orașul a devenit un centru al puterii coloniale rusești în secolul al XIX-lea, iar multiplele schimbări economice și politice – în consecință și culturale – au dus la „rusificarea” parțială a populației.

Urmărind evoluția istoriei universale, se poate sesiza foarte clar că relațiile dintre popoarele cuceritoare, colonizatoare, și națiunile oprimate sunt caracterizate de ambivalență și de conflicte grele. Colonizatorii au ca scop transformarea celor subjugăți într-o copie a lor, dar totuși, nu în întregime, căci relația colonială nu poate exista între egali. Pe de altă parte, deși națiunile oprimate sunt forțate să adopte cultura poporului cuceritor drept exemplu, rezultatul nu poate fi niciodată o copie fidelă, întrucât va reflecta mereu identitatea, exprimarea și experiența istorică a celor oprimați.¹¹ O astfel de relație caracterizase relația Rusia-Caucaz în secolul al XIX-lea. Este de menționat că Armenia și Georgia au și beneficiat de faptul că au devenit parte a Imperiului Rus: Tiflis, fiind centrul guvernului local, educația s-a dezvoltat și a fost permisă o mare libertate religioasă, căci toate cele trei grupuri etnice în cauză erau de religie creștină.

Aflându-se la granițele diferitelor imperii orientale și occidentale, culturile caucaziene s-au caracterizat întotdeauna printr-o oarecare hibriditate. Grupurile etnice cu limbi, tradiții și religii diferite au conviețuit în aceste zone. Acest context a avut un rol deosebit de important în viața populației armenice, conferind un colorit aparte și culturii lor muzicale.

În ceea ce privește cultura muzicală caracteristică Imperiului Rus, elementele orientale ale muzicii clasice rusești reflectă parcă influențele evenimentelor politice, militare, ce au avut loc în procesul de extindere a teritoriului Imperiului: Siberia, Caucaz și Asia Centrală, Orientul Îndepărtat și Orientul Mijlociu. Astfel, invazia Caucazului coincide cu înflorirea romantismului rusec.

Compozitorii Școlii Naționale Rusești s-au inspirat deseori din muzica Orientului. Exemplele cele mai relevante în acest sens sunt *Șeherezada* de Nikolai Rimski-Korsakov (1888), *Islamey* de Mili Balakirev (1869) sau *Cneazul Igor* de Aleksandr Borodin (1887). Motivele orientale au fost incluse și adaptate în muzica cultă, fapt ce a dus la apariția unor stereotipuri muzicale, precum armonizarea

¹¹ *Ibidem.*

modală a melodiilor populare diatonice, game care includeau intervale cromatice și/sau nediatonice, melodii compuse în stil popular etc.¹²

Având în vedere că în concepția popoarelor caucaziene Rusia Țaristă era mai apropiată de Europa decât de Orient, armenii împărtășeau o mentalitate mai apropiată de Imperiul Rus creștin decât de țările musulmane din jurul lor. Această mentalitate modelase probabil și relațiile muzicale dintre armeni și ruși: armenii au adoptat ideile naționale occidentale prin intermediul Rusiei. Între compozitorii și cercetătorii armeni care s-au manifestat astfel, se numără celebrul Komitas (Soghomon Soghomonian), Makar Ekmalian și Romanos Melikian. În calitate de compozitori, ei aparțineau școlii occidentale de compoziție, dar prețuind și cultivând în mare măsură și cultura lor tradițională. (De exemplu, opera intitulată *Arshak II* a compozitorului Tigran Tchoukhadjian din 1868, considerată drept prima operă armeană, a fost inspirată din istoria îndepărtată a poporului armean: viața regelui armean Arshak al II-lea din secolul al IV-lea).¹³

După o scurtă perioadă istorică a Republicii Democratice Armene, Armenia de Est a devenit parte a Uniunii Sovietice în anul 1920, până la căderea acesteia în anul 1991. Documentele istorice atestă că Rusia a supus toate națiunile și țările incluse în Uniunea Sovietică unei presiuni politice deosebite, care influența toate aspectele vieții, de la sistemul educațional până la domeniul artelor și la represiunea fizică a populației.

În privința oprimării minorităților naționale, politica sovietică s-a bazat pe ideea lui Stalin, formulată în anul 1934, care cerea artiștilor ca creațiile lor să fie „naționale ca formă și socialiste ca și conținut”¹⁴.

În acest sens, se presupunea că patrimoniul cultural al popoarelor incluse în Uniunea Sovietică se va dezvolta în acord cu directivele de la Moscova, dar menținând și promovând într-o anumită măsură și tradițiile naționale. În domeniul muzicii, această politică a condus la construirea în fiecare republică națională a unei săli de operă și compunerea unui repertoriu aliniat acestor directive.

Includerea melodiilor populare în creația muzicală cultă a avut ca rezultat nevoia culegerii, cercetării și sistematizării muzicii populare. Însă, compozitorii cu un trecut național istoric și cultural diferit au fost nevoiți să prelucreze melodiile populare sau alte elemente ale culturii populare proprii, conform modelelor și tehnicilor de lucru ale compozitorilor romantici ruși. În cazul muzicienilor din Caucaz, această cerință presupunea, deci, imitarea anumitor aspecte orientale, îmbrăcate în formă occidentală.

¹² *Idem*, p. 9.

¹³ Tigran Grigorian, *Istoria și cultura poporului armean*, Editura Științifică, București, 1993, p. 361.

¹⁴ Marina Frolova-Walker, „«National in Form, Socialist in Content»: Musical Nation-Building in Soviet Republics”, în *Journal of the American Musicological Society*, vol. 51, nr. 2, vara 1998, p. 121. <https://www.jstor.org/stable/831980?seq=1> (vizualizat la data de 15.03.2020).

Receptarea lui Haciaturian poate fi analizată, așadar, prin prisma a trei concepte paralele: caracterul armean, orientalismul și caracterul european. Concepția compozitorului însuși privind aceste trei elemente ale muzicii sale reiese din articolele sale publicate între anii 1949 și 1973, precum și din scrisorile private adresate către prietenii săi, colegi muzicieni și muzicologi.

3. Haciaturian, între identitatea armeană și cea sovietică

Viața și compozițiile lui Haciaturian ne oferă informații interesante referitoare la politica culturală sovietică.

Din anul 1943, Haciaturian a fost membru devotat al Partidului Comunist. În urma unei perioade de înflorire, în 1948, a fost destituit din partid, premiera *Simfoniei a III-a* generând neînțelegeri și probleme cu conducerea partidului. Însă nu numai Haciaturian a fost supus acestei traume: într-o singură lovitură – prin Decretul lui Jdanov¹⁵ – opera multor scriitori, artiști plastici și compozitori „sovietici” a fost anulată. Li se cerea să fie, în fapt, slujitori ai Partidului Comunist, iar eroii operelor să fie doar muncitori, membri de partid, ingineri și pionieri. De asemenea, artiștii trebuiau să aibă o viziune optimistă, triumfalistă asupra vieții, fiind excluse stările de angoasă și moartea. Cei care nu respectau aceste reguli erau considerați dușmani ai poporului și erau pedepsiți cu închisoarea sau chiar cu moartea. Publicarea și interpretarea creației lui Haciaturian a fost interzisă, iar el, fiind traumatizat de acest eveniment nedrept și chiar tragic, a încetat să „funcționeze” pentru o vreme. Compozitorii epocii au fost împărțiți în două tabere: „formaliștii”, printre care s-au numărat Haciaturian, Șostakovici și Prokofiev – cei mai mari compozitori ai perioadei –, și autorii „corecți” (compozitori mediocri, ca Hrenikov, Asafiev, Zaharov, care au obținut poziții și faimă temporară). Haciaturian a perceput aceste evenimente ca o trădare din partea celor cu care a lucrat timp de mulți ani.

Suferințele unui popor pot defini în întregime viața, soarta individului, originile naționale, rădăcinile, problemele referitoare la identitatea națională devenind mult mai accentuate în cazul popoarelor sau națiunilor persecutate de destin. Astfel, viața și creația lui Haciaturian devine exemplu al unei personalități, care, provenind dintr-o „minoritate”, a reușit să se integreze excepțional de bine în comunitate, însă a fost tratat nedrept și nu a fost prețuit conform valorii sale adevărate. Bineînțeles, situația s-a restabilit ulterior, iar Haciaturian și-a ocupat poziția binemeritată în societatea sovietică, însă această traumă a lăsat urme de neuitat în sufletul său.

¹⁵ Andrei Jdanov era personajul-cheie în relația lui Stalin cu artiștii, cărora li se interzicea să scrie în afara normelor.

În ceea ce privește felul în care și-a trăit integrarea în societatea sovietică, este foarte interesant și faptul că majoritatea scrisorilor sale sunt scrise în limba rusă, uneori incluzând câteva cuvinte armenne. Doar câteva scrisori rare sunt scrise în întregime în limba armeană. În același timp, articolele sale, scrise pentru diferitele ziare și reviste, sunt în mod clar de factură patriotică. De exemplu, articolul său intitulat *În Armenia* este un jurnal de călătorie entuziast, care descrie diferite regiuni ale Armeniei, plin de mândrie față de națiunea și patria sa.

Genocidul armean apare, de asemenea, în scrierile lui Haciaturian, deși tema a fost considerată „tabu” în Uniunea Sovietică la vremea respectivă. O astfel de relatare poate fi găsită, de exemplu, într-o scrisoare adresată muzicologului Margarit Arutiunian: „(...) Armenii, în ciuda distrugerii în masă și a persecuției de către dușmani, au reușit să-și mențină națiunea, limba, cultura și religia.”¹⁶ De asemenea, în unele interviuri, el vorbește despre genocid, considerându-l motivul pentru care părinții săi au fost nevoiți să-și părăsească locuința și să vină în Tiflis.

Din scrisoarea sa către producătorul de film și politicianul Gevork Ovanesyan (august 1949) reiese, iarăși, această dublă identitate artistică: „Un istoric onest, când începe să scrie istoria muzicii sovietice, sau istoria muzicii sovietice armenne, un istoric onest [...] este obligat să spună: Dar, în orice caz, prima simfonie din istoria muzicii armenne a fost scrisă de Haciaturian [...]”¹⁷.

În ciuda faptului că a trăit și a activat la Moscova, el a fost preocupat permanent de poziția pe care o ocupa în societatea armeană: în scrisoarea sa către compozitorul Edvard Mirzoyan din data de 16 februarie 1969, scrie că are impresia că oamenii (armenii) încep să îl uite. A continuat: „Armenia – patria mea! Oameni – da! Ei mereu m-au crescut și m-au iubit. Niciodată nu m-am gândit atât de mult la mine ca la un armean așa cum o fac acum”¹⁸.

Din toate acestea, reiese clar că pentru Haciaturian a rămas întotdeauna important să fie primit și văzut în mod public ca un compozitor armean. În 1973, când, într-un ziar libanez armean, s-a publicat un articol în care autorul scria că Haciaturian se consideră ca fiind compozitor rus, acesta a reacționat chiar furios: în scrisoarea adresată redacției a demonstrat că muzica sa este fondată înainte de toate pe muzica populară armeană și i-a numit pe Komitas și pe Spendiarian ca fiind maeștrii săi. Și-a enumerat vizitele lungi făcute în Armenia, modul în care a participat la viața muzicală armeană și chiar faptul că în Erevan există o stradă care îi poartă numele.

Muzicologia armeană rezonază cu această atitudine a compozitorului însuși: originile armenne ale lui Haciaturian reprezintă un aspect important al discursului muzicologic. Se susține, în general, că el rămâne un fiu al poporului său

¹⁶ Brigitta Davidjants, *op. cit.*, p. 12.

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

pentru totdeauna și că păstrase întotdeauna legătura cu Armenia Sovietică, în ciuda faptului că el nu a trăit niciodată acolo.

De altfel, toți muzicologii leagă muzica lui Hacıaturian cu experiența din Transcaucaz, pe care o privesc pe un factor moștenit împreună cu sângele, existent deja în compozițiile sale timpurii. Ei consideră că Hacıaturian a adus în muzica europeană natura improvizatorică, combinațiile și modelele ritmice caracteristice muzicii estice. În general muzica lui Hacıaturian este prezentată ca o sinteză a tradițiilor estice și a muzicii europene. Potrivit lui Arutiunov, la scară mondială, Hacıaturian a reprezentat nu numai muzica armeană, ci și culturile muzicale din Transcaucaz, din Asia Centrală și din Orientul Mijlociu, ca o uriașă zonă culturală complexă¹⁹. Într-adevăr, el a cercetat și a citat în creațiile sale nu numai muzica armeană, ci și pe cea a popoarelor învecinate din Caucaz.

Hacıaturian avea și o identitate moscovită puternică, ce poate fi sesizată nu doar în muzica sa, dar și în scrisorile sale. De exemplu, el încuraja mereu compozitorii caucazieni să studieze la Moscova.

În același timp, el a contribuit la crearea școlii muzicale armenie în sensul romantismului național și al orientalismului rusesc de secol al XIX-lea. În acest scop, el a subliniat permanent caracterul său armean. Nu s-a mărginit la caracterul armean, ci s-a construit pe sine mai amplu ca exponent al compozitorilor orientali ruși.

Toate aceste relatări se reflectă nu doar în propriile scrieri și interviuri ale lui Hacıaturian, ci și în receptarea sa de către muzicologi armeni.

Mulți armeni rămân atașați de relăturile istorice, care sprijină imaginea de sine vestică, adică orientar-rusească, ce se potrivea foarte bine cu politica culturală sovietică. Întrucât doresc să își mențină în același timp construcția identitară armeană canonică, ei accentuează, de asemenea, originalitatea și exotismul lor, iar întreita relatură despre Hacıaturian este cel mai adecvat exemplu în acest sens.

Concluzii

Dintre toți compozitorii armeni și/sau sovietici, Aram Hacıaturian a fost singurul care a devenit celebru și recunoscut la nivel mondial, o personalitate plină de viață, spontană, „conjugată adesea cu măreția, profunzimea și spiritul legendar dantesc”²⁰.

Arta sa se caracterizează printr-un profund respect și un interes viu pentru muzica diferitelor națiuni. Își păstrează caracterul armean, dar se folosește de muzica popoarelor vecine, caucaziene, și, în același timp, se manifestă ca un compozitor sovietic, moscovit devotat. În creația sa, „Hacıaturian cuprinde o

¹⁹ *Idem*, p. 13.

²⁰ Grigore Constantinescu, „Aram Hacıaturian, un mare nume străjuit de capodopere”, <http://www.cimec.ro/Muzica/Cronici/GrConstantinescu408.html> (vizualizat la data de 13.03.2020).

expresie ce îmbină farmecul senzual al poporului armean, temperamental implicat în trăiri intense, la care se adaugă, însă, comportamentul artistului de un înalt profesionalism, cu un stil propriu, capabil a contribui la mozaicul de trăsături specifice secolului trecut. Inconfundabil, original și distinct prin modernitatea aliajelor sonore, în care recunoaștem un iz folcloric original, cu bogata sa ornamentație, capriciozitatea ritmurilor, culoarea armoniilor, Haciaturian, prin cuprinzătoarea sa creație, deosebit de variată în planul genurilor muzicale, s-a impus cu autoritate în rândul compozitorilor sovietici reprezentativi ai epocii”²¹.

BIBLIOGRAFIE

- BOUND, Prometheus**, „The Control of Intellectuals in the Communist States” <http://www.zerohora.com.br/pdf/23048092.pdf> (vizualizat la data de 05.03.2020);
- CONSTANTINESCU, Grigore**, „Aram Haciaturian, un mare nume străjuit de capodopere”, <http://www.cimec.ro/Muzica/Cronici/GrConstantinescu408.html> (vizualizat la data de 13.03.2020);
- DAVIDJANTS, Brigitta**, „National Identity Construction in Music: A Case Study of Aram Khachaturian”, în *ResMusica*, nr. 9, 2017, pp. 7-18 https://resmusica.ee/wp-content/uploads/2017/11/rm9_2017_7-18_Davidjants.pdf (vizualizat la data de 11.03.2020);
- FROLOVA-WALKER, Marina**, „«National in Form, Socialist in Content»: Musical Nation-Building in Soviet Republics”, în *Journal of the American Musicological Society*, vol. 51, nr. 2, Vara 1998, pp. 331-371, <https://www.jstor.org/stable/831980?seq=1> (vizualizat la data de 15.03.2020).
- GRIGORIAN, Tigran**, *Istoria și cultura poporului armean*, Editura Științifică, București, 1993
- KARAPETIAN, Karine**, *Örmény zeneörténet* [Istoria muzicii armenie], Asociația Culturală Armenia Népe, Budapesta, 2015;
- ROBINSON, Harlow**, „The Caucasian Connection: National Identity in the Ballets of Aram Khachaturian”, în *Identities, Nations and Politics after Communism*, ed. Roger E. Kanet, Routledge, Londra, 2016, pp. 23- 32; https://books.google.ro/books?hl=hu&lr=&id=1sWMAQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA23&ots=SDDtIC1vtU&sig=Wog1kP7N4O2iNDiq-DU6sVIDQX0&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false (vizualizat la data de 03.03.2020);
- SHAHNAZARIAN, Nona**, „Letters from the Soviet «Paradise»: The Image of Russia among the Western Armenian Diaspora”, în *Journal of Eurasian Studies*, vol. 4, nr. 1, Ianuarie 2013, pp. 8-17, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366512000255> (vizualizat la data de 15.03.2020);
- GRIGORIAN, Tigran**, *Istoria și cultura poporului armean* Editura Științifică, București, 1993
- YUZEFOVIC, Victor**, *Aram Khachaturyan: A Biography*, Sphinx Press, New York, 1985;

²¹ *Idem.*

Webografie

Articol nesemnat, „Aram Khachaturian. Life and Creative Work”, Virtual Museum of Aram Khachaturian, <http://www.khachaturian.am/eng/biography.htm>

Articol nesemnat, „The Rhythm World of Aram Hachaturyan”, <https://cultura.hu/kultura/aram-hacsaturjan-ritmusvilaga>

Articol nesemnat, *Art World Club Magazine Online. Aram Xachaturyan*, nr. 41, iunie 2020, ed. The „Community Culture Foundation” Non-Profit Organization, https://issuu.com/volisarings/docs/arts_world_club_41.pub